

WSPÓŁCZESNE KONTEKSTY EDUKACJI DOROSŁYCH

Renata Konieczna-Woźniak

ORCID 0000-0001-9848-2738

MIEJSCA I PRZESTRZENIE SPRZYJAJĄCE INKLUZJI I PARTYCYPACJI SPOŁECZNEJ W STAROŚCI. PROPOZYCJA GOSPODARSTW OPIEKUŃCZYCH

Pojęcia kluczowe: „starzenie się na miejscu”, gospodarstwa opiekuńcze, przestrzeń przyjazna starzeniu się, partycypacja społeczna, szacunek i inkluzja społeczna.

Streszczenie: W artykule przedstawiono zmiany zachodzące w przestrzeni: fizycznej, społecznej i publicznej miast i wsi mające znaczenie dla inkluzji i partycypacji społecznej seniorów. Analiza niekorzystnych przekształceń została połączona z przykładami rozwiązań, dobrych praktyk, które mają na celu poprawę wspólnotowego charakteru przestrzeni, która pozwala na budowanie relacji, wsparcie i pomoc oraz poczucie bezpieczeństwa osób starszych. Podkreślone zostały również wzajemne wpływy miast i wsi, które mogą przynosić korzystne rozwiązania w przestrzeni obu środowisk, przykładowo: gospodarstwa opiekuńcze i turystyka opiekuńcza, ogrody i osiedla społeczne, koła gospodyń miejskich. Za jedno z najważniejszych rozwiązań miast i wsi przyjaznych starzeniu się została uznana zasada lokalności, czyli „starzenie się na miejscu”. Powrót do tworzenia sąsiedztwa, wspólnot w przestrzeni miast i wsi w dobie wielu zagrożeń wydaje się sposobem na ich pokonywanie oraz staje się zaproszeniem do inkluzji i partycypacji społecznej seniorów.

Wprowadzenie

Zmiany demograficzne w Polsce, podobnie jak w innych krajach europejskich, skutkują starzeniem się społeczeństwa. Przeobrażenia w strukturze wiekowej ludności są przede wszystkim wynikiem spadku liczby urodzeń i równocześnie wydłużania się średniej długości życia oraz procesów migracyjnych młodego pokolenia. Z najnowszych badań Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) wynika, że przyspieszeniu ulega proces starzenia się ludności, kobiet 60

lat i więcej, mężczyzn – 65 lat i więcej. W latach 2000–2019 liczebność tej zbiorowości zwiększyła się o ponad 2,7 mln do wielkości 8,4 mln, a jej odsetek wzrósł w tym okresie z niespełna 15% do prawie 22%. Znacząco wzrosła też liczba osób w sędziwym wieku (80 i więcej lat). W 2000 r. grupa osób osiągająca taki wiek liczyła 774 tys. (2% ogółu ludności), a w 2019 r. już prawie 1,7 mln i stanowiła 4,4% ogólnej populacji ludności Polski. Ponad dwukrotny wzrost w tym okresie wynika głównie z wydłużania dalszego trwania życia. Zdecydowanie więcej osób najstarszych mieszka w miastach, w 2019 r. stanowiły one 4,7% mieszkańców, a na wsi 4% (GUS, 2020, s. 17–18). Trwający proces starzenia się ludności kraju jest pogłębiany przez niski poziom dzietności. Indeks starości wzrasta z roku na rok, w 2019 roku wynosił 118, tj. na 100 „wnuczków” (dzieci w wieku 0–14 lat) przypadało 118 „dziadków” (osób w wieku 65 i więcej lat), różnica w wielkości tych populacji wynosi 1,06 mln na niekorzyść dzieci (w miastach sięga 1,2 mln, a na terenach wiejskich nadal jest więcej dzieci – o 152 tys.). W 2018 r. wartość tego indeksu wynosiła 115. Konsekwencje tych zmian będą skutkować zmniejszaniem się podaży pracy i utrudnieniami w systemie zabezpieczenia społecznego w wyniku wzrostu liczby i odsetka osób w starszym wieku (GUS, 2020, s. 10).

Zmiany demograficzne dotyczą także szybkiego przyrostu populacji najstarszych seniorów. Zgodnie z danymi Zakładu Opieki Społecznej z końca 2018 roku uprawnionych do pobierania świadczenia honorowego z ZUS było 1900 polskich stulatków. Sukces dożywania sędziwej starości jest niestety dość często obarczony osiągnięciem starości uwikłanej w choroby i tym samym wymagającej wsparcia i opieki. Oczywiście nie jest to jedyny model osiągnięcia stu czy więcej lat, wspomnianego wieku, z nadzieją wymienianego przy składaniu urodzinowych życzeń już najmłodszym dzieciom. Część osób starszych osiąga długowieczność, przechodząc przez proces starzenia i starości fizjologicznej, niemniej jednak zdecydowanie częściej, zaawansowany wiek połączony jest ze starością patologiczną, co oznacza, starość uwikłaną w wielochorobowość.

Starzenie się i starość – temat aktualny niezależnie od wieku

Świadomość postępujących zmian demograficznych jest dość powszechna zarówno wśród mieszkańców miast, jak i wsi, ale nie zawsze przekłada się na konkretne działania dotyczące obserwowanych przemian. Mimo realizowanych od wielu lat programów aktywizacji seniorów w wymiarze lokalnym, jak również od roku 2012 o zasięgu ogólnokrajowym, określonego mianem programu Aktywizacji Społecznej Osób Starszych czy od roku 2015 programu rządowego Senior-Wigor, problem wspomaganie osób starzejących się i starszych nadal pozostaje tematem bardzo aktualnym, co więcej – z nasilającą się tendencją. Wachlarz ofert i możliwości cały czas się rozrasta, ale nadal pytaniem otwartym pozostaje ich równy dostęp w różnych środowiskach i miejscach naszego kraju?

Istnieje wiele czynników różnicujących udział osób starszych w szeroko rozumianym, aktywnym stylu życia, jak również w dostępie do możliwości korzystania

z ofert wsparcia i pomocy¹. Takimi barierami mogą być również: miejsce i przestrzeń zamieszkania seniorów.

Międzynarodowa Sieć Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu² (Global Age-friendly Cities and Communities) jest organizacją, która podejmuje działania dedykowane seniorom mające na celu poprawę jakości życia w miejscach i przestrzeni miast i gmin. W 2018 roku do sieci należało 705 miast i społeczności w 39 krajach. Prestiżowym, ale równocześnie zobowiązującym dla Polski, jest włączenie do tej organizacji 6 miast: Gdyni, Poznania, Ostrowa Wielkopolskiego, Obornik Wielkopolskich, Stargardu i Opola. Kolejne miasta aplikują do tego wyróżnienia i zarazem wyzwania. W 33 miastach świata, największych powyżej 10 mln ludności, jak również mniejszych, zostały przeprowadzone badania, na podstawie których określono kryteria, wymagane w miastach i gminach chcących należeć do tej sieci. W rozmowach w ramach prowadzonych badań uczestniczyło prawie 1500 osób starszych (w przeszło 150 grupach fokusowych) oraz 250 opiekunów seniorów z niepełnosprawnościami i przeszło 500 dostawców usług znających potrzeby ludzi starszych. Rozmowy skoncentrowane były wokół 8 grup tematycznych: przestrzenie publiczne i budynki, transport, mieszkalnictwo, partycypacja społeczna, szacunek i inkluzja społeczna, partycypacja obywatelska i zatrudnienie, komunikacja i informacja, wsparcie społeczności i usługi zdrowotne (Żakowska (red.), 2014, s. 19–22).

W niniejszym tekście została podjęta problematyka, dotycząca głównie dwóch obszarów (spośród wymienionych ośmiu), partycypacji społecznej oraz szacunku i inkluzji społecznej, z uwzględnieniem perspektywy środowiska miast i wsi³.

¹ Wyniki rozległych badań dotyczących różnych obszarów życia i problemów seniorów w Polsce, PolSenior, zostały opublikowane w książce: *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce* (2012), M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne. Kontynuacja badań PolSenior 2 została podjęta w 2018 roku. Istotne dla poznania problemów aktywności osób starszych (w czterech domenach) są też szeroko zakrojone badania Indeksu Aktywnego Starzenia, prowadzone w krajach UE. W Polsce zostały podjęte badania porównawcze z uwzględnieniem regionów. Do tej pory przeprowadzono trzy edycje takich badań, zob. Perek-Białas, Mysińska (2013). Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/wskaznik-aktywnego-starzenia-sie-aai-w-polsce>

² Określenie: „Międzynarodowa Sieć Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu” zawiera rzeczownik odczasownikowy „starzenie”, który w języku polskim, łączy się z zaimkiem zwrotnym „się”: „starzenie się”, ale powołując się na konkretną literaturę zastosowałam wersję użytą w cytowanych źródłach: Żakowska, M. (red.). (2014). *Miasta Przyjazne Starzeniu: Przewodnik*, Warszawa: *Magazyn Miasta*, Fundacja Res Publica im. Henryka Krzeczковского, por. *Miasto przyjazne starzeniu, czyli jakie?* N. Woderska, <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/miasto-przyjazne-starzeniu-czyli-jakie>

³ Charakterystyka wszystkich obszarów zjawisk przyjaznych starzeniu się na podstawie wybranych praktyk miasta Poznania została opisana przez autorkę artykułu, w tekście: *Invitation for seniors's activity – age friendly city* (2017) w: *Active and health ageing* (red.). Z. Szarota, Kraków: Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej 1(13). Badania w Poznaniu dotyczące tego problemu, przeprowadziły również: Bujacz, A., Skrzypka, N., Zielińska, A.M. (2012). Publiczna przestrzeń miejska wobec potrzeb seniorów. Przykład Poznania, *Gerontologia Polska*, tom 20, nr 2.

Warto dodać, że temat starzenia się ma charakter ogólnospołeczny, dotyczy wszystkich grup wiekowych, ponieważ inkluzja, partycypacja społeczna oraz szacunek wobec osób starszych zależą też od pozostałych uczestników życia społecznego, od najmłodszych do najstarszych, a starzenie się jest naturalnym procesem, wpisanym w planowanie i przeżywanie długiego życia.

Miasto czy wieś? – miejsca i przestrzenie sprzyjające życiu w starości

Przestrzeń miast i wsi stanowi istotny problem różnych dyscyplin naukowych (psychologii, socjologii, architektury itp.), ale w odniesieniu do podjętego tematu mieszczącego się w gerontologii społecznej, w obszar której wpisują się, zdaniem Adama A. Zycha (2001, s. 66 i 67), socjologia, pedagogika i psychologia starzenia się, szczególnie ważnym ujęciem wydaje się podejście socjologiczne. To ostatnie rozpatruje miejskie przestrzenie publiczne jako pewien typ przestrzeni społecznej, w której zachodzą specyficzne relacje między jednostką a społecznością (Mantey, 2019, s. 21). Odpowiada tym samym podjętemu problemowi włączenia i uczestniczenia z szacunkiem i godnością w życiu społecznym ludzi starszych w środowiskach miejskich i wiejskich. Interdyscyplinarność gerontologii społecznej pozwala na połączenie różnych zjawisk i perspektyw oglądu problemów starzenia się i starości, a w przypadku tego tekstu również spojrzenia andragogiki, której podmiotem badań jest człowiek w każdej fazie dorosłości, a zwłaszcza procesy jego edukacji: formalnej, pozaformalnej oraz coraz bardziej docenianej nieformalnej, zaakcentowanej w dalszej części tego opracowania.

Większość Polaków mieszka w miastach (przeszło 60%), co potwierdza ogólnoświatowe tendencje dotyczące urbanizacji. Zgodnie z danymi Organizacja Narodów Zjednoczonych już w 2009 roku, po raz pierwszy w historii, liczba mieszkańców miast przekroczyła liczbę mieszkańców wsi. Zjawisko to ma silne tendencje wzrostowe, ponieważ zgodnie z prognozami, w roku 2050, już dwie trzecie ludności świata zamieszka w miastach. Socjologowie miasta dostrzegają wiele zmian w projektowaniu i tworzeniu nowych miejsc i przestrzeni życia, spośród których wybrane z nich zostaną zasygnalizowane, bo są istotne dla jakości życia osób starszych.

Definiowanie przestrzeni i miejsc nie jest proste, czego dowodem są różne koncepcje teoretyczne, jak również swobodne ich określenia, często też używane metaforycznie. Stella Grotowska, za Yi-Fu Tuanem, porównuje przestrzeń z miejscem, podkreśla wolność przestrzeni, która inspiruje do działania i przywołuje odniesienia do przyszłości. Jeśli jednak przestrzeń zostaje zamknięta, staje się miejscem, bezpiecznym schronieniem dla ustalonych wartości. Ludzie potrzebują zarówno miejsc i przestrzeni, choć w przypadku osób starszych, wraz z wiekiem i różnymi ograniczeniami najczęściej powiązanych z utratą zdrowia, bardzo często ich przestrzeń życia zawęża się do wybranych miejsc. Analogicznie do miejsc i przestrzeni wskazuje na różnice pomiędzy tym, co prywatne i publiczne.

Publiczne jest przeciwieństwem prywatności, czyli wszystkiego, czym władza jednostka, co chronione jest przed ingerencją innych (Grotowska 2011, s. 31).

W życiu wszystkich ludzi niezwykle ważną częścią przestrzeni jest przestrzeń społeczna. Bogdan Jałowiecki i Marek Szczepański (2009, s. 317–318) podają kilka możliwości jej rozumienia, warunkowanych zróżnicowanymi perspektywami oglądu tego pojęcia. Przestrzeń jest społeczna:

- przede wszystkim dlatego, że tworzą ją ludzie, jest społecznie wytworzona. Oczywiście wkład natury jest istotny, ale ludzie dokonują w niej zmian;
- ponieważ w trakcie jej tworzenia, między ludźmi zachodzą różnorodne relacje, tworzą się określone stosunki własności, władzy i wymiany;
- za sprawą specyficznych rodzajów podejmowanych w niej działań, przykładowo: produkcji, konsumpcji, pracy, wypoczynku, codziennego życia itp.;
- z powodu przywiązywania do niej przez ludzi różnych uznawanych przez nich wartości, zarówno wymiernych i niewymiernych⁴.

Równie ważnym rodzajem przestrzeni miasta jest przestrzeń publiczna, dostępna dla wszystkich mieszkańców, ich wspólna własność. Tworzą ją: ulice, place, skwery, parki, ogrody itp. W tej przestrzeni mieszkańcy powinni czuć się swobodnie, oczywiście z zachowaniem zasad i ograniczeń określonych dla konkretnej przestrzeni (Jałowiecki, Szczepański, s. 423–424). Współcześnie jednak wyznacza się też przestrzenie publiczne, w których są prywatne miejsca czy mniejsze przestrzenie, stąd Dorota Mantey podkreśla, że wielu badaczy zamiast „przestrzeń publiczna” woli określenie „przestrzeń publicznie użytkowana”, ponieważ obejmuje ona wszystkie te przestrzenie, w których realizowane są funkcje społeczne i obywatelskie, bez względu na to, kto jest ich właścicielem (Mantey, 2019, s. 24, por. Karta Przestrzeni Publicznej, 2009). Margaret Kohn (2004, za: Mathey, 2019, s. 22–23), przyjmuje, że istota przestrzeni publicznej opiera się na jej trzech podstawowych charakterystykach: własności (najlepiej publicznej), szerokiej dostępności, sprzyjaniu komunikacji i interakcji.

Zdaniem Marka Wysockiego, „przestrzeń publiczna zaczyna się od przekroczenia progu swojego mieszkania”. Może być z ograniczonym dostępem, np.: na klatce schodowej, podwórku itp., ale poza takimi obszarami może być użytkowana przez wszystkich. Z perspektywy autorki tego tekstu ważnym, jeśli nawet nie najważniejszym, jest jej komunikacyjny charakter, bo jak podkreśla M. Wysocki, zachodzą w niej interakcje społeczne, procesy integracji i tworzą się podstawy wspólnotowości (Wysocki, 2015, s. 8–9).

Współcześnie w przestrzeni publicznej miast dostrzec można wiele niekorzystnych zmian dla ich przyjaznego, wspólnotowego charakteru. Jedną z nich

⁴ W tym miejscu trzeba wspomnieć, że Norbert Pikula temu wymiarowi przestrzeni życia seniorów poświęcił monografię, w której dostrzegł wiele zmian w stylach życia seniorów, w ich potrzebach i możliwościach realizacji. Analizując różne obszary rozwojowe, podkreślił znaczenie aktywnego stylu życia i wartość jak najdłuższego pozostawania ludzi starszych w przestrzeni społecznej, zob. Pikula, N. (2013). *Senior w przestrzeni społecznej*. Warszawa: Borgis.

jest rozrastanie się miast, przy równoczesnej depopulacji śródmieścia. Następują procesy gentryfikacji i suburbanizacji oraz komercjalizacji, które różnicują mieszkańców i separują ich od siebie, dzieląc na „lepszych” i „gorszych” ze względu na miejsce zamieszkania i powiązaną z nią zamożność. Wprowadzane są ograniczenia dostępu do przestrzeni publicznej i jej prywatyzowanie. Ponadto nowoczesna architektura często tworzy dystans, a nawet prowokuje strach, podobnie jak zamknięte osiedla. Przeszkłone budynki swoim surowym stylem nie zachęcają, głównie ludzi starszych, do ich odwiedzania. Przykładem mogą być chociażby duże galerie handlowe, nowoczesne restauracje czy urzędy. Tego typu przestrzeń publiczna nie sprzyja inicjowaniu kontaktów towarzyskich i budowaniu relacji społecznych (Grotowska, 2011, s. 35–39).

Można stwierdzić, że zarówno przestrzeń fizyczna, jak również publiczna mogą stanowić zagrożenie dla inkluzyjnego i partycypacyjnego życia ludzi starszych. Nowocześnie zaprojektowana przestrzeń publiczna łączy się z zaawansowaną technologią i w ten sposób powstająca w przestrzeni publicznej cyberprzestrzeń stanowi dodatkową blokadę, ogranicza dostęp części osób starszych do przestrzeni dla wszystkich.

Innym zjawiskiem dotyczącym dużych miast jest metropolizacja, będąca wynikiem procesów globalizacyjnych, które są różnorodnie definiowane, ale zdaniem Piotra Dubickiego i Piotra Kułyka (2018, s. 116) prowadzą do zwiększenia oddziaływania różnych mechanizmów: rynkowych, konkurencji, rozrastania się zależności i tworzenia nowej sieci współpracy między jednostkami, w tym także ośrodkami miejskimi (por. Jałowiecki, Szczepański 2009, s. 273–313).

Zmiany zachodzące w przestrzeni miast, ich rozrastanie się poprzez włączanie okolicznych terenów, mniejszych miast i wsi do metropolii zmieniają też wieś. Wieś przestaje kojarzyć się już tylko, czy w ogóle, z rolnictwem, a jej mieszkańcy coraz częściej przejmują styl życia i różne zwyczaje oraz pomysły na aktywność zawodową i wolnoczasową od mieszkańców miasta (zob. Witek, Błoński, 2015). Następuje swoista unifikacja stylu życia „starych” i „nowych” mieszkańców. Przejawem urbanizacji wsi, gmin wiejskich, są budowane w nich galerie handlowe, markety i supermarkety, kawiarnie, sklepy, miejsca usługowe, restauracje, pizzerie, puby, duże firmy, przedsiębiorstwa, strefy przemysłowe itp. Na wsiach w obszarze metropolii powstają również centra kultury z bogatą i często konkurencyjną ofertą imprez i wydarzeń kulturalnych, obiekty sportowe, salony urody, prywatne żłobki, przedszkola, szkoły i ośrodki edukacji. W ten sposób mieszkańcy miast uciekają od zgiełku, tempa życia, zatłoczenia, zanieczyszczeń środowiska i innych niekorzystnych zjawisk, a mieszkańcy wsi i małych miasteczek w obrębie metropolii przyjmują chociażby niektóre elementy stylu życia nowych mieszkańców. Zmiany w małych środowiskach wsi i miast nie dotyczą jednak wszystkich, często nie przyjmują ich zwłaszcza osoby starsze, co może skutkować wykluczeniem i społeczną separacją. Zróżnicowanie społeczne, kulturowe, ekonomiczne i wiekowe mieszkańców, często powoduje życie w „sąsiedztwie bez sąsiadów”, jak określił

to Frank Furedi (2006, za: Szatan, 2012, s. 100). Zjawisko to w przypadku osób starszych – nie tylko za sprawą ich wcześniejszych doświadczeń związanych z rolą sąsiedztwa, ale też poczucia bezpieczeństwa i pomocy w trudnych sytuacjach – może budzić strach i niską satysfakcję z życia. Potwierdzeniem tej tezy jest zdanie Anny Karwińskiej (2011, s. 257), która uważa, że „kierunek rozwoju miast, który w pewnym sensie jest ich od-społecznianiem, sprzyja upowszechnianiu się jednego z największych zagrożeń dla jakości życia miejskiego – stanów lękowych i braku poczucia bezpieczeństwa”.

Wspomniana już w artykule Międzynarodowa Sieć Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu (Global Age-friendly Cities and Communities) wspiera i propaguje wprowadzanie zmian w przestrzeni miast, gmin, tym samym również wsi, które chcą zadbać o podnoszenie jakości życia wszystkich mieszkańców, ponieważ procesy starzenia się dotyczą każdego człowieka, w bliższej bądź dalszej perspektywie czasowej⁵.

Marek Wysocki (2015, s. 10) uważa, że projektowanie przestrzeni publicznej uwzględniającej potrzeby seniorów okazuje się trudne, ponieważ jest to: „chyba najbardziej niehomogeniczna grupa społeczna”, z racji bagażu doświadczeń życiowych, powiązanych z historią, polityką, stanem zdrowia i wieloma innymi zjawiskami. Uniwersalne projektowanie przestrzeni gościnnej dla seniorów i wszystkich mieszkańców jest punktem odniesienia dla lokalnej, terytorialnej polityki, powiązanej z konsultacjami społecznymi po to, by przestrzenie: fizyczna, społeczna i publiczna mogły służyć mieszkańcom konkretnego terytorium i realizować funkcję komunikacyjną.

Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1991 roku przyjęło dokument: „Zasady Działania Na Rzecz Osób Starszych”, w którym zostały określone kierunki polityki senioralnej. Ustalono pięć grup z osiemnastoma zasadami:

- niezależność (życie w bezpiecznych warunkach, bezpieczeństwo dostosowane do indywidualnych preferencji i zmiennego poziomu sprawności psychofizycznej, zamieszkania w swoim domu najdłużej, jak jest to możliwe);
- uczestnictwo (podtrzymywanie więzi społecznych, aktywny udział w formułowaniu i realizacji programów dotyczących warunków bytowych, prawo do pracy, służby na rzecz innych, zgodnie z zainteresowaniami i możliwościami);
- opieka (medyczna, usługi socjalne i prawne, rehabilitacja oraz społeczna i umysłowa aktywizacja w humanitarnym i bezpiecznym środowisku);
- samorealizacja (rozwój potencjału, dostęp do edukacji, kulturalnych, duchowych i rekreacyjnych zasobów społeczeństw);

⁵ Istnieją też inne sieci miast o bardziej bądź mniej zbliżonym profilu swojej działalności, podejmujące starania podnoszenia jakości życia mieszkańców: Międzynarodowa Sieć Zdrowych Miast, Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) (Healthy Cities), sieć tzw. powolnych miast (Slow Cities), czy programy dotyczące ekologii miast (Urban Ecology) i ich zrównoważonego rozwoju oraz koncepcje miast inteligentnych (Smart City).

- godność (godne, niedyskryminujące traktowanie osób starszych, niezależnie od wieku, płci, rasy, etnicznego pochodzenia, z niepełnosprawnościami, bez względu na ekonomiczną przydatność) (Wysocki 2015, s. 12–13).

W kolejnych latach opracowano plany działania, w ramach strategii rozwoju społeczeństw przyjaznych ludziom w każdym wieku. Podczas drugiego spotkania ONZ na temat starzenia się społeczeństw w Madrycie, w 2002 roku, uczestniczyli przedstawiciele Polski. Następne spotkanie, w tym samym roku, odbyło się w Berlinie, gdzie nasz kraj przyjął zobowiązania Planu Madryckiego, zgodnie z którym polityka rządu i władz lokalnych wobec starzenia się ludności powinna mieć charakter systemowy, a w stosunku do osób starszych bardziej operacyjny.

Niezwykle ważna w kontekście wcześniej opisanych zmian dokonujących się w przestrzeni życia ludzi starszych jest zasada lokalności, czyli „starzenie się na miejscu”. Zasada mieszcząca się w ramach polityki wobec seniorów podkreśla rolę starzenia się we wspólnocie lokalnej, z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb. Lokalność pozwala na lepszą integrację i partycypację osób starszych, ponieważ szybciej i dogłębniej mogą być rozpoznane ich potrzeby, sprzyja też aktywizacji i zaangażowaniu w działania międzypokoleniowe. Lokalność jest warunkiem partycypacji, którą mogą ograniczać bariery przestrzenne, stąd tak ważna jest polityka lokalna (Wysocki, 2015, s. 13–14).

Uzupełnieniem wielu dokumentów na temat tworzenia miejsc i przestrzeni przyjaznych osobom starszym i wszystkim mieszkańcom jest z pewnością siedem zasad uniwersalnego projektowania przestrzeni publicznej autorstwa Rona Mace. Są to: użyteczność dla osób o różnej sprawności, elastyczność w użytkowaniu, proste i intuicyjne użytkowanie, czytelna informacja, tolerancja na błędy, wygodne użytkowanie bez wysiłku, wielkość i przestrzeń odpowiednie dla dostępu i użytkowania. M. Wysocki, powołując się na innych autorów i Konwencję Organizacji Narodów Zjednoczonych, dodaje również zasadę percepcji równości (Konrada Kaletscha), która pozwala czuć się takim samym w tej przestrzeni, jak wszyscy inni mieszkańcy (Wysocki, 2015, s. 22; Wysocki, 2017).

Mimo wielu ograniczeń duże miasta mają jednak przewagę nad wsiami i małymi miasteczkami pod względem długości życia swoich mieszkańców, ponieważ to właśnie w nich żyje się najdłużej. Z badań GUS (2019) wynika, że w miastach mężczyźni żyją przeciętnie dłużej niż na wsi. Największa różnica jest w województwie mazowieckim i wynosi 2 lata. Jedynym makroregionem, gdzie przeciętne trwanie życia mężczyzn jest dłuższe na wsi jest makroregion południowy (o 0,3 roku). W makroregionie południowym i centralnym kobiety na wsi żyją dłużej niż mieszkanki miast (o 0,7 roku). W pozostałych makroregionach kobiety w miastach żyją dłużej niż na wsi (od 0,3 do 1,1 roku). W Polsce duże miasta, oprócz długości życia mieszkańców, mają też wiele innych zalet, do których należą: lepszy dostęp do służby zdrowia, głównie lekarzy specjalistów, szpitali, często też wyższy standard i warunki zamieszkania, dostęp do instytucji edukacji dorosłych, w tym starszych, firm szkoleniowych i centrów kultury, miejsc pracy,

możliwości wyższych zarobków, aktywizacji społecznej, kulturowej, sportowej, prozdrowotnej, czy partycypacji społecznej i obywatelskiej. W miastach istnieje większa szansa na inkluzję społeczną za sprawą różnorodnych miejsc specjalnie przygotowanych dla seniorów w tym celu, jak również lobbowanie za potrzebami osób starszych przez miejskie rady seniorów czy inne środowiska gerontologiczne skupione w miastach.

Pozytywne i negatywne aspekty życia starszych ludzi w mieście skłaniają równocześnie do refleksji dotyczącej życia seniorów na wsi.

Nowy pomysł i jego realizacja, czyli gospodarstwa opiekuńcze w Polsce

Polska wieś bardzo często kojarzy się tradycyjnie z wieloma atutami dotyczącymi zdefiniowanej wcześniej przestrzeni, którą charakteryzują pola, łąki, lasy, ogrody, najczęściej świeże powietrze, które dają swobodę i poczucie wolności. Ponadto społeczny charakter przestrzeni wsi, bliskość sąsiedztwa i relacje z nim stwarzają poczucie bezpieczeństwa i spokoju, tym samym częściej realizowana jest komunikacyjna funkcja przestrzeni, za sprawą mniejszej anonimowości i większego poczucia zaufania do siebie mieszkańców, sąsiadów czy sieci rodzinnych.

Przenikanie wzorów życia z miasta na wieś i odwrotnie ma swoje pozytywne i negatywne strony. Odpływ młodych ludzi ze wsi zmienia życie pozostających tam seniorów, którzy narażeni są na osamotnienie poprzez fizyczne oddalenie bliskich im osób. Oczywiście to samo doświadczenie jest udziałem znacznej części starszych mieszkańców miast, ale szeroka oferta tamtejszych instytucji senioralnych sprzyja podejmowaniu aktywnego życia przez część z nich jako rekompensowanie braku obecności rodziny i możliwości spędzania z nią wspólnego czasu. Warto jednak wymienić jeden z nowszych pomysłów i jego realizację, które pojawiły się w ostatnich latach na wsi, a opierają się na zasadzie, moim zdaniem, „starzenia się na miejscu”, równocześnie łącząc inkluzję, szacunek i partycypację społeczną. Takim miejscem są gospodarstwa opiekuńcze.

Od lat opieka nad seniorami w formie zinstytucjonalizowanej odbywała się na wsiach głównie w domach pomocy społecznej, stałego pobytu. Dzielne domy opieki i pomocy społecznej istniały głównie w miastach. Obecnie coraz częściej zarówno jedne, jak i drugie domy powstają w mniejszych miastach i na wsiach, nierzadko są jednak komercyjne. Sama oferta domów opieki, pomocy, wsparcia też ulega ciągłym zmianom, pojawiają się w nich coraz liczniej zwierzęta, tworzone są ogrody, w tym również sensoryczne, powstają lepsze warunki zamieszkania, organizowana jest pomoc dla osób starszych uzależnionych, zwłaszcza od alkoholu (również turnusy terapeutyczne w wyznaczonych domach pomocy), stosowane są różne formy terapii, zabiegów i szereg nowatorskich rozwiązań, z wykorzystaniem nierzadko nowoczesnych technologii, mających na celu sprostanie potrzebom osób starszych (zob. *Domy Opieki i Sanatoria. Informator ogólnopolski*, 2020). Innowacyjne działania z pewnością są niezwykle ważne, bo być może

któreś kolejne okaże się tym najlepszym dla konkretnej osoby starszej. Takim nowatorskim rozwiązaniem jest również gospodarstwo opiekuńcze.

Gospodarstwa opiekuńcze wpisują się w rolnictwo społeczne, do tego typu gospodarstw mogą trafiać nie tylko seniorzy. Otwarte są też na inne grupy docelowe, osoby wymagające pomocy, wsparcia czy opieki: z niepełnosprawnościami fizycznymi, intelektualnymi, problemami psychicznymi, opuszczające zakłady karne, bezrobotne, uzależnione, z wypaleniem zawodowym, jak również dzieci i młodzież.

Rolnictwo społeczne zostało zdefiniowane jako innowacyjne podejście do rolnictwa, charakteryzujące się wielofunkcyjnością, czyli możliwością zaspokojenia w gospodarstwie rolnym potrzeb nie tylko produkcyjno-rynkowych, ale także pozarolniczych takich, jak: środowiskowe, kulturowe, gospodarcze i społeczne. Usługi świadczone w gospodarstwach mogą dotyczyć sfer: kultury, edukacji i wychowania, pomocy społecznej, turystyki, rynku pracy i ochrony zdrowia. Gospodarstwa tego typu stanowią potencjalne miejsca dla terapii opartej na obcowaniu z przyrodą (silwoterapia), wspierania i leczenia osób z zaburzeniami psychicznymi i co ważne z perspektywy niniejszego artykułu – mogą pełnić funkcję ostoi dla osób starszych, często mających problemy z samodzielnością i chorobami, w tym demencją, wymagającymi opieki. Na podkreślenie zasługuje również funkcja społeczna realizowana w tych miejscach, polegająca na budowaniu relacji, wspólnej edukacji i rozrywki, jak również podejmowaniu pracy na miarę indywidualnych możliwości każdej z osób. Dla gospodarzy dodatkową wartością są korzyści ekonomiczne, środki pozyskiwane z tego typu działalności gospodarstwa (Chmielewski, Daab, Miśkowiec, Rogalska, Sochacka, 2017, s. 5–6; zob. *Gospodarstwa opiekuńcze – budowa sieci współpracy*, 2017).

W Polsce pomysł tworzenia ośrodków opiekuńczych dla osób starszych i z niepełnosprawnościami pojawił się w roku 2012 jako nowe rozwiązanie w gospodarstwach agroturystycznych. Jego autorem był dyrektor Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (KPODR) w Minikowie Ryszard Kamiński. Wcześniej w ośrodku doradczym realizowano projekt aktywizacji rolników i tworzenia dla nich nowych zawodów. Połączenie potrzeb obu stron, rolników i osób starszych, doprowadziło do powstania gospodarstwa opiekuńczego⁶.

Inspiracją do starań o fundusze na ten cel, który zaczęto realizować w 2016 roku, stały się wzory podobnych gospodarstw w Holandii. Ideą polskiego przedsięwzięcia było stworzenie rodzinnej atmosfery dla grupy maksymalnie 8 seniorów, którzy mogą pomagać w ogrodzie, gospodarstwie, bądź spędzać 8 godzin dziennie przez 5 dni w tygodniu w takim gospodarstwie w sposób dowolny, rekreacyjny, wypoczynkowy. Pionierski projekt „Zielona opieka” zrealizowano w okresie od września 2016 roku do czerwca 2018 roku przez KPODR w partnerstwie

⁶ Zob. *Rozmowa z Joanną Jastak i Anną Kuleszą z Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie*. Pobrane z: <https://przyjazniseniorom.com/news/gospodarstwa-opiekuncze-%e2%80%93-pomoc-dla-seniorow-i-szansa-rozwoju-agroturystyki,41> (2.04.2020).

z Lokalną Grupą Działania „Bory Tucholskie” (w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014–2020). W projekcie uczestniczyło 15 gospodarstw i 75 podopiecznych (docelowo zaplanowano dla 225 seniorów mających skorzystać z tego typu gospodarstw). Opiekunowie i wolontariusze zostali przygotowani do pracy z seniorami podczas szkoleń. Opinie seniorów, którzy wzięli udział w tym projekcie, wskazywały jednoznacznie na potrzebę rozwijania pomysłu. W roku 2018 została podpisana umowa określająca przebieg już bardziej rozwiniętego projektu „Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych”, mającego trwać do 2021 roku. Celem głównym projektu było opracowanie modelu (wzorca) gospodarstwa opiekuńczego oraz przygotowanie strategii rozwoju tych gospodarstw⁷.

Opisany przykład innowacyjnych rozwiązań wspierania i opieki seniorów w gospodarstwach opiekuńczych prezentuje działania zmierzające do podnoszenia warunków życia w starości w środowisku wiejskim i zaproszenia seniorów do włączenia ich w nową społeczność, rodzinę, w gościnne miejsce. Wykorzystanie potencjału wsi, jej walorów, kontaktu z naturą, zdrowych produktów żywnościowych, czystego powietrza i większej przestrzeni, jak również przyjaznego miejsca konkretnego domu, gospodarstwa, wydają się interesującym pomysłem zwłaszcza dla osób starszych, samotnych, które swoje życie spędziły na wsi, jak również dla tych, które dopiero teraz mogą korzystać z innego stylu i przestrzeni życia. Agroturystyka w gospodarstwach opiekuńczych może być realizowana w trzech formach: dziennych domach pobytu (pomocy), rodzinnych domach pomocy i w ramach działalności gospodarczej, w zakresie placówki zapewniającej całodobową opiekę.

Szczególnie ważnym aspektem wydaje się inkluzyjny i partycypacyjny charakter prowadzenia gospodarstw, tworzenie przestrzeni nawiązywania kontaktów, budowania relacji, jak również możliwości zaangażowania się w prace domowe, w gospodarstwie, w opiekę nad zwierzętami, czy udział w zajęciach terapeutycznych i edukacyjnych. Te ostatnie z perspektywy andragogicznej są warte podkreślenia, ponieważ ich dostępność z środowiskach wiejskich jest mniejsza niż w miastach.

⁷ Realizacja projektu została podjęta w ramach strategicznego programu badań naukowych i prac rozwojowych: „Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków” GOSPOSTRATEG. Umowę podpisało Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (lider), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, które przekazuje środki finansowe na realizację projektu. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/gospodarstwa-opiekuncze-growid> (2.04.2020).

Zakończenie

Potrzeba przynależności do różnych grup społecznych: rodzinnej, sąsiedzkiej, koleżeńskiej, opiekuńczej, religijnej, towarzyskiej itp. jest niezależna od wieku, ale wraz z nim wydaje się trudniejsza do realizacji i tym samym chyba cenniejsza.

„Starzenie się na miejscu”, zasada lokalności przywołana w artykule, łączy inkluzję z szacunkiem i partycypacją społeczną, ponieważ bez lokalności trudno o partycypację. Zarówno przestrzeń wsi, jak i miast trzeba tworzyć tak, by zadbać o potrzeby seniorów i wszystkich innych mieszkańców zgodnie z założeniami przestrzeni przyjaznych wszystkim.

Gospodarstwa opiekuńcze, turystyka opiekuńcza to pomysły z krótką w Polsce tradycją, ale najprawdopodobniej z perspektywą rozwoju w niedalekiej przyszłości. Ich idea wydaje się dobrym rodzajem wspierania, pomocy i opieki, działań kierowanych do osób starszych, ale również sposobem łączenia pokoleń, budowania więzi międzyludzkich, bycia ze znajomymi, rodziną mieszkającą w gospodarstwie. Pobyt w takim miejscu dla seniorów może być też czasem wspomnień, retrospekcji doświadczeń z dzieciństwa i młodości, którymi mogą się dzielić, ale też mogą przeżywać je na nowo, opiekując się zwierzętami, pracując w polu czy ogrodzie, w kuchni, czy zwyczajnie odpoczywając, podziwiając okoliczną przyrodę. W ten sposób przestrzeń fizyczna rozszerza obszar przestrzeni społecznej osób starszych. Być może nieodległa przyszłość zaowocuje kolejnymi rozwiązaniami w rolnictwie społecznym, a nową rolą pedagogów, andragogów, gerontologów społecznych i doradców będzie profesjonalne przygotowanie osób mających zamiar prowadzić takie gospodarstwa czy pracować w nich z osobami starszymi, poznając i rozwiązując ich problemy, podejmując różne zadania edukacji dorosłych. Specjalne studia w tym zakresie prowadzone na poziomie magisterskim są już uruchomione we Włoszech. Profil kształcenia koncentruje się głównie na warsztacie analitycznym, technologii rolnictwa, a także zarządzania innowacjami o charakterze interdyscyplinarnym, planowaniu, ale również na współpracy z innymi interesariuszami—organizacjami z obszaru opieki zdrowotnej, opieki społecznej i edukacji (Chmielewski i in., 2017, s. 79).

Reasumując podjęte w artykule problemy, można zadać sobie pytanie: gdzie planować starość? Okazuje się jednak, że nie ma na nie jednoznacznej odpowiedzi. Zarówno miasto, jak i wieś mają swoje mocne i słabe strony we wspomaganie życia, w przestrzeni fizycznej, publicznej i społecznej seniorów. Mieszkańcy miast i wsi wzorują się na sobie, wprowadzając różne rozwiązania, jak chociażby tradycję wsi i działających tam przeszło 150 lat kół gospodyń wiejskich, którą przenoszą do miast, tworząc koła gospodyń miejskich.

W dużych miastach innym przykładem przenoszenia rozwiązań z życia wsi są zakładane coraz częściej w ostatnich latach ogrody społeczne (popularne w Niemczech, Hiszpanii, Anglii). Mieszkańcy miast mogą wspólnie pielęgnować w nich zieleni, hodować owoce i warzywa, produkować w ten sposób żywność.

Prowadzone wspólnie stanowią przestrzeń do budowania więzi, nauki, odpowiedzialności i wzajemnego zaufania, tworzenia i korzystania ze sztuki i kultury. W idei ogrodów społecznych i rolnictwa społecznego dostrzec można podobieństwo, które wiąże się z potrzebą nawiązywania i podtrzymywania kontaktów międzyludzkich, inkluzji i partycypacji społecznej oraz dążeniem do kontaktu z naturą, które w zderzeniu z koniecznością obecności w przestrzeni wirtualnej zaczynają być coraz bardziej doceniane.

Od kilkunastu lat, w dużych polskich miastach, nastąpił też powrót do idei budowy osiedli społecznych, znanych już pod koniec XIX wieku w Europie. Magdalena Mostowska (2008, s. 46) określiła osiedle społeczne jako: „ideę projektową wypracowaną w oparciu o modernistyczną awangardę w architekturze i w międzynarodowym środowisku lewicujących reformatorów”. Po II wojnie światowej, oprócz odpowiednio zaprojektowanej przestrzeni, koncepcja osiedla społecznego miała wspomagać wytwarzanie więzi społecznych między jego mieszkańcami i prowokować ich do społecznej aktywności (Mostowska, 2008, s. 46). Architektka Małgorzata Kuciewicz w wywiadzie udzielonym na temat osiedli społecznych zwróciła uwagę na: „udomowioną przez sąsiadów przestrzeń w strukturze budynku lub pomiędzy budynkami, nazywając ją „przestrzenią w kapciach”, i przytoczyła znamienne zdanie przedwojennej architektki: „podwórze wymiarowali krokiem malucha idącego do przedszkola i wzrokiem staruszka wysiadującego na przyzbie. Programowali tym samym dającą poczucie bezpieczeństwa kontrolę sąsiedzka” (Kuciewicz, 2020). Współcześnie w innym kontekście historycznym i politycznym projektowanie tego typu osiedli ma na celu głównie tworzenie wspólnoty ich mieszkańców.

Na koniec opracowania chcę podkreślić, że znaczna jego część powstała na początku bieżącego roku, który był jeszcze raczej przewidywalny, planowany w różnych obszarach życia ludzi na całym świecie, a potem nastąpiła przerwa w redagowaniu artykułu z racji wydarzeń, które zatrzymały zwyczajny przebieg kolejnych dni i miesięcy. Teraźniejsza perspektywa temporalna okazała się już niepewna, pozbawiona większego wpływu ludzi na życiowe wydarzenia, a zdarzenia traumatyczne stały się praktyką codzienności. Nagły zwrot, zmiana patrzenia na rzeczywistość i ograniczenia związane z przyszłością dotknęły zwłaszcza ludzi starszych. Tym samym raczej pozytywny wydźwięk omawianych problemów wydał się mało adekwatny do zaistniałej sytuacji. Niemniej jednak po dłuższej przerwie powrót do dokończenia tekstu został podyktowany refleksją autorki, że w obecnej sytuacji tym bardziej warto upowszechniać przykłady dobrych praktyk, aby mogły być rozwijane oraz stanowić punkt odniesienia dla kolejnych projektów podnoszących jakość życia w starości. Rzeczywistość pokazała bowiem, że pewni w biegu ludzkiego życia możemy być jedynie niepewności.

Przeżywane aktualnie doświadczenia zdecydowanie wyraźniej ukazują, jak wielkie znaczenie dla człowieka mają jego miejsce i przestrzeń życia. Budzą one spokój, tworzą azyl i pozwalają przetrwać ciężkie chwile bądź przeciwnie,

prowokują niepokój, lęk i strach. Same jednak miejsca i przestrzenie nie wystarczą, ich przyjazny bądź nieprzyjazny życiu charakter nadaje dopiero człowiek. W sytuacji zagrożenia zdrowia i życia, oprócz bezpiecznego miejsca, każdemu potrzebna jest bliskość, obecność, wspólnota i empatia, które tworzy dla niego drugi człowiek. Bez niego ani wieś, ani miasto nie są gościnną przestrzenią życia.

Bibliografia

- Bujacz, A., Skrzypiska, N., Zielińska, A.M. (2012). Publiczna przestrzeń miejska wobec potrzeb seniorów. Przykład Poznania. *Gerontologia Polska*, nr 2(20).
- Chmielewski, M., Daab, M., Miśkowiec, A., Rogalska, E., Sochacka, M. (2017). *Rozwój rolnictwa społecznego w Europie na przykładzie gospodarstw opiekuńczych w wybranych krajach Europejskich. Przykłady z Belgii (Flandria), Francji, Holandii, Niemiec, Norwegii, Wielkiej Brytanii i Włoch*. Raport przygotowany przez PCG Polska Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Rozw%C3%B3j%20rolnictwa%20spo%C5%82ecznego%20w%20Europie_11_12_17.pdf (10.01.2020)
- Domy Opieki i Sanatoria. Informator Ogólnopolski*, nr 18, (2020). Pobrane z: https://domyopieki.pl/pdf/Informator_18_2020.pdf (20.04.2020).
- Dubicki, P., Kułyk, P. (2018). Proces integracji miasta z gminą wiejską. Przykład Zielonej Góry, *Studia Miejskie*, t. 32, s. 113–124. DOI: 10.25167/sm2018.032.08.
- Gospodarstwa opiekuńcze – budowa sieci współpracy*. (2017). Publikacja opracowana w ramach projektu „Gospodarstwa opiekuńcze – budowa sieci współpracy”, Kraków: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie. Pobrane z: http://cdr112.e-kei.pl/gospodarstwaopiekuncze/images/publikacje/broszura/gospodarstwa_opiekuncze.pdf (10.11.2019).
- Grotowska, S. (2011). *Seniorzy w przestrzeni publicznej. Kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*. Kraków: NOMOS.
- GUS (2019). *Trwanie życia w 2018 r.*, Warszawa. Pobrane z: [file:///C:/Users/Dell/Downloads/trwanie_zycia_2018%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/trwanie_zycia_2018%20(1).pdf) (25.02.2020).
- GUS (2020). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2019 r. Stan w dniu 31 XII*, Warszawa. Pobrane z: [file:///C:/Users/Dell/Downloads/ludnosc._stan_i_struktura_oraz_ruch_naturalny_w_przekroju_terytorialnym_na_31.12.2019%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/ludnosc._stan_i_struktura_oraz_ruch_naturalny_w_przekroju_terytorialnym_na_31.12.2019%20(2).pdf) (4.05.2020).
- Jałowiecki, B., Szczepański, M. (2009). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Karta Przestrzeni Publicznej (2009). Pobrane z: <http://www.tup.org.pl/download/Karta-PrzestrzeniPublicznej.pdf> (30.04.2020).
- Karwińska, A. (2011). Nowe przestrzenie społeczne w miastach współczesnych. Krakowskie fresh points. *Przegląd Socjologiczny*, 60 (2–3), s. 255–280.
- Konieczna-Woźniak, R. (2017). Invitation for seniors’s activity – age friendly city. W: Z. Szarota (red.), *Active and health ageing* (s. 93–105). Kraków: Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej 1(13). DOI: 10.24917/24500232.131.8.
- Kuciewicz, M. (2020). Tęsknota za sąsiadem, *Magazyn Miasta: Osiedla*, nr 18. Pobrane z: <http://magazynmiasta.pl/2020/03/31/kuciewicz-tesknota-za-sasiedlem/> (25.04.2020).

- Mantey, D. (2019). *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością. Przykład podwarszawskich suburbiów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mossakowska, M., Więcek, A. Błędowski, P. (red.). (2012). *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Mostowska, M. (2008). Idea i praktyka w kształtowaniu powojennych osiedli społecznych w Polsce i Holandii, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 1(53), s. 46–56. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Idea_i_praktyka_w_kształtowaniu_powojenn%20.pdf (30.04.2020).
- Perek-Białas, J., Mysińska, E. (2013). *Indeks aktywnego starzenia w ujęciu regionalnym*, Ekspertyza dla Departamentu Polityki Senioralnej Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Pobrane z: <https://www.gov.pl> (17.01.2020).
- Pikuła, N. (2013). *Senior w przestrzeni społecznej*. Warszawa: Borgis.
- Szatan, M. (2012). *Zanikanie przestrzeni publicznej we współczesnych miastach*, „*Palimpsest*”, *Czasopismo Socjologiczne*, nr 2, s. 91–102.
- Witek, J., Błoński, K. (2015). Jakość życia osób starszych zamieszkujących tereny wiejskie i miejskie. W: M. Janoś-Kresło (red.), *Wykluczenie społeczne osób starszych na wsi – mit czy rzeczywistość?* (s. 169–186). Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH. Pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/298785193_Jakosc_zycia_osob_starszych_zamieszkujacych_tereny_wiejskie_i_miejskie (30.04.2020)
- Woderska, N. (2018). Miasto przyjazne starzeniu, czyli jakie? Pobrane z: <https://epalec.europa.eu/pl/blog/miasto-przyjazne-starzeniu-czyli-jakie> (11.06.2020).
- Wysocki, M. (2015). *Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom. Poradnik RPO*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Wysocki, M. (2017). Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom. *Polityka Senioralna, Magazyn Fundacji Zaczyn*, nr 3(4).
- Zych, A.A. (2007). *Leksykon gerontologii*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Żakowska, M. (red.). (2014). *Miasta Przyjazne Starzeniu: Przewodnik*. Warszawa: *Magazyn Miasta*, Fundacja Res Publica im. Henryka Krzeczковского.

PLACES AND SPACES CONDUCIVE TO SOCIAL INCLUSION AND PARTICIPATION IN OLD AGE. AN OFFER OF CARE FARMS

Keywords: “on-site aging”, care farms, age friendly space, social participation, respect and social inclusion.

Summary: The article is focused on the changes occurring in physical, social and public space of cities and villages which are significant for the inclusion and social participation of seniors. The analysis of detrimental transformations has been combined with examples of solutions, good practices which aim to improve the community-based character of the space which enables to build relationships, support and assistance as well as a sense of safety in seniors. Interfluences between cities and villages, which may provide beneficial solutions in the space of both environments, have also been highlighted, for example: care farms and care tourism, social gardens and social housing estates, country housewives' associations. One of

the most essential aging-friendly solutions of cities and villages has been considered the principle of locality, i.e. „on-site aging”. The return to the idea of creating neighborhoods, communities in urban and rural areas, in the era of many threats, seems to be a way to overcome them and becomes an invitation to the inclusion and social participation of seniors.

Dane do korespondencji:

Dr Renata Konieczna-Woźniak

Zakład Kształcenia Ustawicznego i Doradztwa Zawodowego

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ul. Szamarzewskiego 89, bud D.

60-568 Poznań

renatak@amu.edu.pl